

MEGLEHETŐSEN ELFOGULT ELŐSZÓ

Félig-meddig véletlenül kerültem kapcsolatba a székely írással.

Minden bizonnyal egy szeptemberi péntek délutánon történt, az órák után, a „beszélgetős sávban”, amikor az adott szemeszterben esedékes szemináriumi dolgozatunk témáját volt szokás egyeztetni. Negyedéves voltam, addigra már minden tanárom tudta, hogy a szakdolgozatomat majd a honfoglalás előtti török-magyar kapcsolatokról akarom írni – hiszen eleve ezért kezdtem altajisztikát tanulni a szegedi egyetemen. Erre készültem az előző három évben, ehhez igazodott féléves dolgozataim zöme – a félévente írt „szemináriumi dolgozat” afféle hallgatói kis tanulmányocskák voltak, fölkészülés a későbbi kutatói létre: önálló munkára épült, rendes irodalomjegyzékkel, jegyzetekkel, miegymással, kellett valami kis önálló kutatási eredményt is tartalmaznia, bármilyen aprócskát. Természetesen a tanszék vezetője, Róna-Tas András is pontosan tudta, mit tervezek szakdolgozati témának, éppen ezért, amikor azon a szeptemberi délutánon azt kérdezte tőlem, nem érdekelne-e ebben a félévben a „székely rovásírás”, némiképpen meglepődtem. Merthát a negyedik év elején már illett elkezdeni a szakdolgozatot, legalábbis az előkészítését, és nem akartam időt vesztegetni, olyan témákra meg pláne, amikről fogalmam sem volt.

Márpedig fogalmam sem volt, mi az a „székely rovásírás” – reguláris tanulmányainkban azért nem esett szó róla, mert mi ótörök, esetleg közép-török szövegekkel foglalkoztunk, a székely írással pedig magyar szavakat írtak le. Így aztán arra sem tudtam azonnal válaszolni, hogy érdekelne-e. De elsőre nem hangzott rosszul. Minthogy az „etimológiai gyakorlatok” című tárgyon rég túlvoltunk – demonstrátorként éppen negyedévtől már tanítottam is –, és különben is, gimnazista koromtól kezdve mások számára érthetetlen szenvedéllyel vonzódtam a szavak eredetének és történetének megismeréséhez, azt természetesen tudtam, hogy a betű, ír és szám szó a magyarba a honfoglalás előtt, török nyelvből került – így első gondolatom ez volt: csak nem a székely írás őisének átvételével együtt? A furcsán kinéző betűkhöz bármelyik orientalista-tanonc gyorsan hozzá szokik, mi is olvastunk már addigra mindenféle – manicheus, ujjgur, arab – írásos szöveget, és persze az orhoni feliratokkal kezdtük. Ráadásul előző

évben volt egy nagyon izgalmas óránk – ha az etimológiákkal ápoltséges kapcsolat után ez még meglepné a kedves Olvasót, elárulom, hogy a török összehasonlító hangtörténetért is odavoltam, tehát sajátos magándefinícióm van az „izgalmas”-ra –, na tehát egy kifejezetten izgalmas szemináriumon végigkövettük azokat a módszertani lépéseket, ahogyan Róna-Tas tanár úr az avar korból származó, számos jelet tartalmazó Nagyszentmiklósi Kincs és a frissen talált, szintén avar kori Szarvasi Tűtartó feliratait próbálta megfejteni. Mindent összevetve egész reménytelinek látszott az ismeretlen téma, így aztán valami olyasmit válaszoltam, hogy „jó, megnézem”, és nem különösebben hosszú beszélgetés után átsétáltunk a szomszéd szobába, a könyvtárba.

A szegedi Altajisztikai tanszék könyvtárának alapja Németh Gyula hagyaték-könyvtára volt. „Gyula bácsi” fényképe kint lógott a falon, nemcsak írásait ismertük, hanem számos anekdotát hallottunk róla – Németh Gyula 1918-tól 1965-ig volt az ELTE Török Tanszékének egyetemi tanára, a nyolcvanas években kevés olyan turkológus volt, akit ne tanított volna. 1976-ban halt meg, gazdag életművet hátrahagyva. Könyvtárát 1978-ban a szegedi egyetem vásárolta meg, és az akkor már négy éve altajisztika szakos képzést folytató Altajisztikai Tanszéki Csoportnál (később tanszéknél) helyezte el – az új egyetemi könyvtár megépültével annak Keleti Különgyűjteményébe került. Mi viszont még benne nőttünk föl: nagy áldás volt, hogy egy nemzetközi hírű gyűjtemény vett körül, a négy és fél ezer kötetten kívül mintegy ötezer különnyomattal. Különösen ez utóbbiakért és a régebbi kiadású munkákért voltunk hálásak, ezekhez más könyvtárakban lehetetlen volt hozzájutni, de ettől függetlenül is jó volt kézbe venni, lapozgatni a régi könyveket. Óráinkat a könyvtárszobában tartották, és ugyanott készültünk, olvastunk, általában a többi egyetemi óránk közötti szünetekben is oda mentünk tanulni, vagy egyszerűen csak beszélgetni, teázni. Szóval meghitt viszonyban voltunk Gyula bácsi könyveivel.

A szürke, márványmintás kartonnal átkötött, nagy alakú kötet a táblától balra, alulról a második polcon volt, a különlenyomatok fölött. Tanár úr ezt ajánlotta első, tájékozódó olvasmánynak a székelyek írásáról.

Az ismerkedés a ma már kissé nehézkesnek tűnő tudományos prózastílus és a tömény tartalom ellenére is jól sikerült: Sebestyén Gyula könyve, *A magyar rovásírás hiteles emlékei* elvarázsolt. Krónikák részleteit, humanisták tudós leveleit, hamisítók leleplezett szélhámosságait ismertem meg, és kiderült, hogy a székely írásnak csaknem minden emléke kalandos történetű. Az egyiket állítólag az a lovász írta, akit Vad Szelim szultán tartott fogva évekig, a magyar követség többi tagjával együtt. Egy másik papírra másolva fennmaradt ugyan, de nem tudjuk, melyik csíki falu templomában volt eredetileg, a harmadik könyvnek készült, de nem derült ki, nyomdába

került-e valaha, szerzőjéről gyakorlatilag semmit nem tudunk, a negyediket egy olasz gróf másolta le és küldte Bolognába, mikor Thököly ellen harcolt Erdélyben... Miért nincsenek korábbi emlékek, és miért csak a székelyek használták ezt az írást? Hogyan és mikor került hozzájuk, vannak-e további, fölfedezetlen emlékei, a már ismertek megvannak-e még eredeti helyükön? Izgalmas kérdések, megoldandó problémák tömkelege bontakozott ki – jóformán csak az.

A következő pénteken igennel válaszoltam.

És ezzel lavinát zúdítottam a nyakamba. Kutatói pályámon csaknem minden vonatkozásban a székely írás volt az „első”, annak ellenére, hogy soha nem volt kizárólagosan ez a kutatási területem. Előbb tudományos diákköri dolgozatot és szakdolgozatot készítettem ebből a témából, majd egyetemi doktori értekezést, kandidátusi disszertációm a Bolognai Rovás emlékről 1991-ben megjelent – első – könyvem lett. A székely írásról tartottam első előadásomat a Kőrösi Csoma Társaság Szegedi Tagozatában, erről beszéltem életem első magyar és első nemzetközi konferenciáján, ebből született első magyar és első angol nyelvű publikációm, ehhez kötődik az első konferencia, amelyet szerveztem, és az első kötet, amelyet szerkesztettem. Életem első tévészereplései is a székely íráshoz kapcsolódtak, a tudományos ismeretterjesztést is ezzel kezdtem.

A kutatói pálya megszokott feladatainak teljesítésénél persze jóval többet jelent a székely írással való foglalatosság. Jelenti a „varázslatos”, „vadregényes” és „elbűvölő” Székelyföld bejárását, nem is egyszer – a jelzőket azért tettem idézőjelbe, mert közhelyesek, ami igen nagy kár, mert Székelyföld történetesen tényleg varázslatos, vadregényes és elbűvölő. Akkor is az, ha az ember leveszi a rózsaszín szemüveget, és látja a gazdasági bajokat, a szegénységet, a szétbarmolt városközpontokat, a politikai feszültségeket, mert a táj attól még lélegzetelállító marad, mert szinte minden falun ott tapad a magyar kultúrának és történelemnek egy-egy nevezetes darabkája, mert az erődtemplomok és freskók olyan módon és töménységben jelenítik meg a magyar középkort, ahogy Magyarországon ritkán találkozunk vele. Jelenti a székely írással kötött barátság segítőkész lelkesek, tanítók és családjuk megismerését. Jelenti Bolognát, az első egyetem árkádos városát, elmerülést egy nyomasztó gazdagságú kéziratgyűjteményben, amely egy 17–18. századi polihisztor munkáját, tudását őrizte meg. Jelenti egy soha nem feledhető nap emlékét a szárhegyi ferences kolostorban.

Jelenti az „igazi”, terepen megélt fölfedezés izgalmát. 1992 nyarán nemcsak azokat a templomokat jártam végig, amelyekben akkor ismert feliratokat láthattam, fényképeztem, rajzoltam, de minden olyan templomba

is elmentem, ahol a szakirodalom szerint valamikor volt székely írásos felirat, de elveszett. Ezért mentem el Háromszékbe is, Gelencére. Gelence katolikus erődtemploma minden felirat nélkül is érdemes a látogatásra, tömzsi kaputornyával, vaskos kerítésével, a templomkertben dülöngélő sírköveivel, kétsoros freskójával, de én kifejezetten azért mentem oda, hogy megnézzem egy rég elveszett felirat hűlt helyét: 1941-ben K. Sebestyén József említett egy korábban fölfedezett vakolatföredéket, amelyen székely betűk voltak, de a vakolatdarab is, rajza is elveszett később. A templomba Sántha Tibor, a helyi iskola igazgatója segített bejutnunk. Mikor elmeséltem neki, mi járatban vagyok – azaz nem filozof- vagy régészember számára lényegében értelmezhetetlen okból jöttem, *megnézni az elveszett felirat helyét* –, csodálkozva mutatta meg az egyik falképen Mária könyökénél azt a pár jelet, amelyről a helyiek régen tudtak, a szakirodalom meg egyáltalán nem tudott, noha, mint később kiderült, a jelek már a 19. század végén előkerültek, amikor Huszka József föltárta a templom falképeit. A felirat nyúlfarknyi, egy bizonyos *Pál pap* nevét örökíti meg, de készítője a firkálás évét is mellé írta – 1497 –, és így a legkorábbi, pontos évszámmal datálható emlék. Ráadásul már ott helyben látszott, hogy az évszám vagy hiteles, mert korabeli szokás szerint félbevágott nyolccással jelzi a négyet, vagy kiváló tudású és körültekintő hamisítója volt, aki még ilyesmire is ügyelt, de akkor meg miért nem egy egész székely eposzt karcolt a falra, ha már egyszer szenzációt akart kelteni. A feliratról 1996-ban, mai mércével mérve elképzelhetetlenül hosszú „átfutási idő” után jelent meg végre a közlemény a *Magyar Nyelvben*.

Akkortájt jelent meg az *Erdélyi Múzeumban* is egy írásom, tulajdonképpen egy programcikk arról, amit akkor a legfontosabb lépéseknek tartottam a kutatás folytatásában: hogy mielőbb szükség van alaposan megrostált, de minél teljesebb emléktárra; hogy a székely írás eredetéhez csak akkor juthatunk közelebb, ha előbb az emlékek alapos filológiai kritikájával földerítjük az emlékek egymáshoz való viszonyát, az írás változatait, visszabontjuk az ábécé belső történetét, és rekonstruáljuk legkorábbi állapotát; hogy a székely írás használatának története legalább olyan fontos, mint a betűk története, és hogy a mai használat antropológiai vizsgálatára is szükség van.

A „programcikk” valójában egy-másfél évtizedre szóló búcsú lett. Ki akartam szabadulni a magamra omlasztott hótömeg alól, és végre valóban a nyelvi változással akartam foglalkozni, hiszen ez a világ búvölt el már gimnazistaként: miért és hogyan változik a nyelv, mit mesél el a régiak életéről? Aztán kiderült, hogy a maiak életéről is olyan dolgokat mesél a nyelv, amit más forrásból nem tudnánk, így jutottam a nagyon korai nyelvtörténeti érdeklődéstől a nyelv evolúciós elméletéig, benne a nyelv

társas beágyazottságával, nyelv, kultúra, társadalom, hatalom viszonyával, a magyar iskolákban intézményesen, sőt előírás szerint zajló nyelvi diszkriminációval, s ezekből leágazó melléktémaként a 21. századi, hálózott társadalom kommunikációjával, a csángók nyelvi jogainak lábbal tiprásával.

Aztán másfél évtized után kiderült, hogy nem lehet szabadulni a székely írástól, hiszen ha a nyelv és a nyelvet fizikailag megjelenítő írás mai kulturális jelenségeit vizsgáljuk, fölvértezve immár az antropológiai nyelvészet szemléletével, akkor lépten-nyomon belebotlunk a székely írásba is meg a székely írás keltette társadalmi vitákba is. A mai használat értelmes elemzése viszont lehetetlen a székely írás történeti használatának, művelődéstörténeti vonatkozásainak ismerete nélkül – és máris ott voltam, ahol 1996-ban abbahagytam.

Nem tűnt könnyűnek a választás, mivel is kezdjem. Pár éve készülök már arra, hogy folytassam az 1996-ban fölfüggesztett munkát. A székely írásról tervezett kötethez készített bevezető tanulmány azonban akkorára nőtt, hogy behabzsolta a tervezett anyagötet kezdeményeit, és önálló életre kelt – ebből született a hunhagyományról és a korai magyar történelem nomád hátteréről szóló könyv, a *Nyelvrokonság és hunhagyomány*. Az nyilvánvaló volt, hogy a székely írás művelődéstörténete olyan gazdag, hogy biztosan nem fér el egyetlen kötetben – ezért kellett (volna) végiggondolnom, hogy mivel kezdjem, a székelyföldi feliratokkal vagy a kéziratos emlékekkel. Minthogy mindkettő egyformán érdekes, nehéz lett volna a választás, de a könyvvé nőtt „bevezetés” csaknem eldöntötte helyettem: a hunhagyomány tárgyalásának természetes folytatása, ha a korai kéziratos emlékeket vesszük sorra. Csakhogy egy ilyen kötet könnyebb követéséhez jól jött volna, ha Olvasóimnak tudok egy olyan könyvet ajánlani, amelyben egyben megtalálják a szükséges háttérismerteket – de nem könnyű a székely írást illetően megbízható ismertetésekhez jutni, különösen nem egybegyűjtve. Van néhány lexikonszócikk, két-három rövid, pár oldalas általános bemutatás, de egyébként sokszor nehezebben előkeríthető tudományos cikkek tömegét kell elolvasni a hiteles kép kialakításához. Elérhető közelségben leginkább csak laikus „monográfiák” állnak rendelkezésre, különböző mértékben keverve tényeket, álmokat, ábrándokat, hipotéziseket és félreértéseket. Az interneten terjedő információk zöme tévhit, a kedvelt tájékozási pontként használt Wikipedia ide tartozó szócikkeinek jelentős része jelenlegi állapotában – 2013 őszén – szintén egészen biztosan nem minősül komolyan vehetőnek.

Így aztán a 15–16. századi emlékek kalandos történeteinek bemutatásával még várnom kell kicsit, ez a kötet – terveim szerint csak első lépésként – a székely írás általános ismertetését tartalmazza. Azzal kezdjük majd, hogy

egyáltalán miért érdemes foglalkozni ezzel az írással – tapasztalataim szerint sokan nem értik, mi szükség erre –, miért volt sokáig a magyar bölcsészettudomány mostohagyereke. Mit jelent az, hogy a székely írás betűírás, és föníciai eredetű, ahogy sokan büszkén hirdetik; hogyan illeszkedik a török írások közé; milyen jellegzetességei és emlékei vannak, mit tudunk eredetéről és használatáról.

Néhány fejezet akkor lesz igazán jól követhető, ha Olvasóm ismeri a történeti székely ábécé jeleit – ez egy székely írásról szóló könyvben nyilván nem meglepő. A mai ábécék ismerete is segít valamelyest, de csak korlátozottan, sőt olykor talán még kifejezetten zavaró is lehet, mert a ma használt ábécék többsége sok szempontból eltér a történeti székely ábécétől. Segítségül mellékelünk egy ilyen rekonstruált ábécét a kötethez, rögtön ez után az előszó után. Nem kötelező persze megtanulni, de ismerkedni mindenképpen érdemes vele, és nem olyan rettentően nagy munka fejben tartani sem egy betűírás ábécéjét – és akkor még lapozgatni sem kell majd...

Végül köszönetet szeretnék mondani a formálódó könyv előolvasóinak, akik végigkövették a kézirat születését: Zsádon Bélának, kollégáimnak, Monok Istvánnak és Zvara Edinának. Köszönettel tartozom Ilia Mihály tanár úrnak nemcsak azért, hogy ennek a kötetnek is előolvasója volt, hanem azért a megtisztelő érdeklődésért is, amellyel szakdolgozatom megszületése óta követi és támogatja munkámat. Köszönöm a szerkesztők, Horváth Balázs és Jutai Péter türelmét és gondos munkáját, Jutai Péternek külön köszönettel tartozom a történeti székely betűkészlet digitális előállításáért.

A kötet létrehozását a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című pályázat is támogatta.

– ÉS EGY KIS TECHNIKAI SEGÍTSÉG

A kötetben használt történeti székely ábécé elsősorban a korai székely emlékek betűformáinak segítségével rekonstruált jeleket tartalmaz. A rekonstrukció alapja a székely írás leghosszabb emléke, a Bolognai Rovás emlék naptári része volt, ez a 15. század második felében keletkezett, és jelhasználati módjait tekintve a legarchaikusabb hosszú emlék, „helyesírása” valószínűleg korábbi állapotot tükröz. Természetesen figyelembe vettem a székely írás ma ismert legkorábbi ábécéjét, a szintén 15. századi Nikolsburgi Ábécét, illetve azoknál a jeleknél, amelyeknél mód volt erre, a Vargyasi és a Karácsonyfalvi Feliratot.

A történeti betűformák rekonstrukciójában a székelyföldi feliratok nagyobb szerepet kaptak, mint az esetleg valamivel korábbi, de csak kéziratban fennmaradt emlékek (a bolognai és a nikolsburgi emlék kivételével), mert mind az Isztambuli, mind a Csíkszentmihályi Felirat másolatában látszik a másoló interpretációinak és a latin írásbeliségében való jártasságának a hatása. (A Nikolsburgi Ábécé székely betűit próbálták „rovásszerűre” rajzolni, vélhetően hűen követték a lemásolt ábécét, és a Bolognai Rovásemlemben sem látszik nyoma a betűformák újraértelmezésének.)

E rekonstrukció szerinti történeti székely ábécé a 15. századi állapothoz közelít – nem azért, mert a székely írás története akkor kezdődött volna, hanem mert ebből az időből származnak azok a hosszabb emlékek, amelyek minden betűt tartalmaznak, tehát használhatók kiindulópontul.

†	a, á	ſ	m
X	b)	n
↑	c	D	ny
H	cs	ſ	o, ó
†	d	Q, k	ö, ő
Q	zárt ë	†	p
ſ	e, é	H, /	r
θ	f	Λ	s
Λ	g	l	sz
†	gy	γ, γ	t
Q, Q	h	X, X	ty
†	i	Q	u, ú
†	j	>	ü, ű
◇	k	M	v
†	ak	†	z
Λ	l	Υ	zs
θ	ly	Q, Q	mb
		†, †, †	nt

A kötetben néhány olyan latin betű, illetve egyéb jelzés is előfordul, amelyeket török vagy régi magyar hangok jelölésére szoktunk használni.

Ezek a következők:

ä	rövid, illabiális <i>a</i> (mint a németben, franciában)
ā	hosszú, labiális <i>á</i> (mintha a magyar <i>a</i> -t hosszan ejtenénk)
ä	nyílt <i>e</i>
ë	zárt <i>e</i>
ï	mély <i>i</i>
β	két ajakkal képzett közelítőhang (mint az angol <i>w</i>)
χ	a <i>k</i> -val azonos helyen képzett réshang (hasonló a német <i>ach</i> -ban ejtett hanghoz)
γ	a <i>g</i> -vel azonos helyen képzett réshang
η	a <i>g</i> -hez közel képzett orrhang (mint az <i>ing</i> szóban)
č	cs
ń	ny
q	a mély hangrendű szavakban álló <i>k</i> átírása
š	s
ś	palatalizált <i>sz</i> („pösze”, az <i>s</i> és az <i>sz</i> között képzett hang)
y	j
ž	zs
//	a fonémák jelölésére szolgáló jelzés
⟨⟩	a grafémák jelölésére szolgáló jelzés
*	rekonstruált alak

A székely betűs emlékek átírásában a nagybetű a kiírt betűt jelöli, az aláhúzás a ligatúrát. A nagybetűk közé írt kisbetűk a ki nem írt hangokat jelölik. A zárójel azt jelzi, hogy a latin írásban két elemből álló betűt a székely írásban egy betű jelöli.